

Terry Pratchett dává ruku smrti (Smrt'ovi)

Michal Stránský

Abstrakt: V roce 2007 byla siru Terryemu Pratchettovi, proslulému autorovi fantastických románů, diagnostikovaná vzácná forma Alzheimerovy choroby. Terry Pratchett se rozhodl nečekat, až jej nemoc umožní se všemi neblahými průvodními jevy, a stal se jedním z nejvlivnějších proponentů eutanázie. V článku nabízím rekonstrukci Pratchettovy argumentace, kterou předložil roku 2010 v rámci přednáškového cyklu The Richard Dimbleby Lecture. Terry Pratchett se explicitně vyrovnává se třemi známými argumenty vůči asistované smrti – Care or Killing argumentem, argumentem z vynucené eutanázie a Božím argumentem. Po odmítnutí každého z nich dospívá k závěru, že neexistuje rozumný důvod, proč by nemohl zemřít za okolností, které si zvolí, a přisvojuje si na asistovanou smrt právo. Toto chápání smrti jako něčeho, na co má člověk právo, mě inspiruje ke dvěma úvahám: Za prvé, pokud uznáme právo na asistovanou smrt, proč neexistuje stejně rozsáhlá diskuze hájit práva sebevrahů? Terry Pratchett důsledně odmítá mluvit o sebevraždě, ovšem jeho východiska pro přijetí asistované smrti jsou aplikovatelná i na případ vlastní terminace bez lékařské pomoci z jiných než zdravotních důvodů. Za druhé, jak by měla vypadat právní úprava praxe asistované smrti a z jakých odborníků by měl být složený orgán, posuzující jednotlivé případy? Závěry Terryho Pratchetta implikují, že v takovém orgánu by bylo místo pro uplatnění morálních filosofů.

Abstract: In 2007, the famous author of fantasy novels – sir Terry Pratchett – discovered that he suffers from the rare form of Alzheimer's disease. He decided not to wait to be taken away by his disease and he has become one of the most influential proponents of euthanasia. I will offer the reconstruction of Pratchett's argumentation, which he presented during his Richard Dimbleby Lecture in 2010. Terry Pratchett is explicitly dealing with three famous arguments against the assisted death – Care or Killing Argument, Forced Euthanasia Argument and God Argument. After the rejection of every one of them, he comes to the conclusion that there is no good reason, why he shouldn't die under his own terms, and he claims the right to do so. This conception of the assisted death as something legitimate inspires me to two questions: Firstly, if we recognize the right to assisted death, why are we unwilling to engage in the similar discussion about the rights of suicides? Terry Pratchett refuses to talk about the

suicide, but his reasons for acceptance of the assisted death are valid for the acceptance of self-inflicted death without the medical urgency as well. Secondly, what form should assisted death take legally and of which experts should the authorized committee consist? Pratchett's conclusions imply that the philosophers should take the place in such process.

Klíčová slova: Terry Pratchett; asistovaná smrt; sebevražda; právo zemřít

Keywords: Terry Pratchett; assisted death; suicide; right to die

Možná je zbytečné zmiňovat, že sir Terry Pratchett je proslulý britský autor fantastické literatury. Jeho nejslavnějším počinem jsou romány z magického světa Úžasná Zeměplocha. Světa, neseného čtyřmi slony, stojícími na krunýři ikonické želvy Velké A'Tuin.

Další ikonickou postavou Pratchettových knih je Smrt' – antropomorfská personifikace smrti, poslední sekáč, jediný spravedlivý. Smrt' prostupuje celým Pratchettovým dílem, téměř každou knihou z cyklu Úžasná Zeměplocha. Není to ovšem postava strašlivá, osudová a antagonická, zeměplošský Smrt' je v podstatě laskavý, komický a zvědavý, charakterizovaný svou usilovnou snahou pochopit smrtelné tvory a přizpůsobit se jim. Je to přátelská, rodinně založená bytost, která má ráda kočky a nikomu nepřeje nic zlého. Pouze je velmi efektivní ve své práci.

Terry Pratchett stvořil takového Smrtě nejméně o 24 let dříve, než se dozvěděl, že už brzy zemře a že tu smrt bude chtít vykonat vlastní rukou.

V roce 2007 byla siru Terryemu Pratchettovi diagnostikovaná vzácná forma Alzheimerovy choroby, takzvaná posteriorní kortikální atrofie. Tato choroba napadá okcipitální lalok, což je část mozku významně zodpovědná za zrakové vnímání. Atrofie vede k takzvané alexii, tedy omezení schopnosti číst, dále k apraxii, tedy omezení schopnosti koordinovat své pohyby (obě tyto okolnosti Terryemu Pratchettovi značně komplikují jeho autorskou práci), stranou dalších symptomů k rozsáhlé neurální degeneraci, k demenci, ztrátě tělesných funkcí a nakonec, nevyhnutelně, ke smrti. Terry Pratchett má díky své životní zkušenosti dobrou představu o tom, jak budou vypadat poslední dny a měsíce jeho života, rozhodl se proto, že na tento osud čekat nebude. Jeho vlastními slovy, než aby čekal, až jej Alzheimerova choroba zabije, raději on zabije svoji Alzheimerovu chorobu. Protože v tomto cíli jsou mu britskou vládou kladeny jakési překážky, nejpozději od roku 2008 jej můžeme nalézt v pozici jednoho z nejvlivnějších zastánců asistované smrti, potažmo tedy eutanázie, ve Velké Británii.

Eutanázie je obšírně diskutovaným tématem morální filosofie, spadajícím především do sféry zájmu tzv. aplikované etiky. To, zda by mělo být člověku povoleno rozhodnout o své smrti, je stále chápáno jako morální problém, ke kterému se filosofové cítí způsobilí se vyjadřovat. Z jakého důvodu by pro filosofa měla být důležitá perspektiva Terryho Pratchetta? Má, pravda, s celou problematikou přímou zkušenost, ale to jej ještě autoritou nečiní, tím méně filosofickou.

Pratchettovi ovšem filosofická perspektiva cizí není. Letmé obeznámení s některými jeho knihami každého snadno přesvědčí, jakou míru filosofického vhledu má a že jeho

vzdělání ve filosofii rozhodně není triviální. Při svém zaujatém boji za legalizaci asistované smrti filosofické metodě žádnou ostudu nečiní. Je faktem, že coby autor zábavné literatury doplňuje svoji argumentaci ve prospěch asistované smrti humornou rétorikou a coby člověk s přímou zkušeností ji doplňuje též o sugestivní emocionální svědectví. Ale v jádru jeho výpovědi je stále snaha zapůsobit především relevantními argumenty a konstruktivním řešením. Přitom platí, že si zachovává nezaujatost, nehledě na svou osobní investici v celé záležitosti. Ve své snaze prosadit nějakou praxi (mravní praxi) těmito metodami je efektivnější než leckterý filosof a alespoň už kvůli tomu si zaslouží pozornost.

Terry Pratchett se k tématu eutanázie a asistované smrti¹ vyjádřil mnohokrát, využívaje několika různých prostředků. Pravidelně o svém stavu poskytuje interview, svá východiska zviditelňuje svojí nadační a charitativní činností, v roce 2011 se podílel na vzniku tematického dokumentu *Terry Pratchett: Choosing to Die*. Nejucelenějším vyjádřením k tématu asistované smrti je ovšem jeho řeč *Shaking Hands with Death*, kterou proslovil v rámci přednáškového cyklu The Richard Dimbleby Lecture v roce 2010.² Následující rekonstrukce Pratchettovy argumentace bude vycházet právě z této přednášky.

Pratchettovo východisko je následující: Nechce umřít. Zároveň si je ale vědom toho, že dřív či později přijde chvíle, kdy umřít chtít bude, ovšem pouze pokud to stále ještě bude on. Pratchett se obává, že v kritickou chvíli už to on nebude – namísto něj bude v dané pozici nemohoucí, dementní stařec, neschopný činit žádná rozhodnutí. Pratchett nechce připustit, aby tento stařec byl součástí jeho osobní historie, a chce tomu předejít včasným ukončením svého života za asistence lékaře. Problém spočívá v tom, že podle vlády země, ve které žije, na to nemá právo. Existují sice způsoby, jak za asistovanou smrtí vycestovat do jiné země (např. prostřednictvím švýcarské kliniky Dignitas, která se těší Pratchettově podpoře), Pratchett chce ovšem zemřít v pohodlí svého vlastního domova ve své vlastní zemi. Nerozumí tomu, proč by mu to mělo být znemožněno. Jeho přístup k tématu se tedy vyznačuje pátráním po smysluplném argumentu, proč by neměl mít právo zemřít. Pokud takový argument nenachází, předpokládá, že mu právo zemřít náleží.

Ve své přednášce *Shaking Hands with Death* se explicitně vyrovnává se třemi argumenty proti přípustnosti asistované smrti. První z těchto argumentů je znám jako Care or Killing Argument. Zastánci tohoto argumentu tvrdí, že není nutné zvažovat dobrovolnou smrt, protože o každého nemocného, umírajícího člověka bude postaráno, v nemocnicích a léčebných zařízeních, a bude mu poskytnut dostatečný komfort. Tím je míněno, že nikdo nemusí absolvovat asistovanou smrt a riskovat tím úmrtí v předvečer zásadního pokroku v medicíně, protože nemá důvod chtít zemřít dřív, než je nutné. Všechny tyto důvody, jakými je především bolest, bezmoc a nepohodlí, jsou zneplatněny skutečností, že o nemocné bude postaráno. Toto Terry Pratchett zpochybňuje. Podle něj je problematický už sám předpoklad,

¹ V kontextu tématu eutanázie se obvykle mluví o tzv. „asistované sebevraždě“. Toto označení ovšem Pratchett odmítá a z důvodů, které uvedu až dále v textu, mluví o „asistované smrti“.

² The Richard Dimbleby Lectures jsou prestižním přednáškovým cyklem, pořádaným téměř každoročně již od roku 1972. Na těchto přednáškách vystoupili takové osobnosti, jako je americký prezident Bill Clinton, Bill Gates, Richard Dawkins nebo baronka Helen Warnocková. Terry Pratchett vystoupil v roce 2010, viz PRATCHETT, T. "Shaking Hands with Death". In *Richard Dimbleby Lecture 2010*. Royal College of Physicians, London. 2010. Lecture.

že opravdu každý má přístup k odpovídající zdravotní péči (což dokládá zkušeností, která mu byla zprostředkována dalšími lidmi v jeho postavení), ale též zdůrazňuje, že snesitelná smrt, kterou lékařská péče snad může poskytnout, není dostatečným důvodem nechtít zemřít. Terry Pratchett nechce strávit své poslední dny v „čekárně na Boha“ a zatěžovat své bližní, nechce se smířit s diktátem léčebné instituce. Má jiné představy o své smrti a skutečnost, že je nemůže uplatnit, jej činí nespokojeným. Lékařská péče nestačí a není dobrým argumentem pro to odepírat někomu právo na smrt.

Druhý argument, se kterým se Pratchett vyrovnává, můžeme nazvat argumentem z vynucené eutanázie. Jádrem argumentu je hypotetický scénář, ve kterém by legalizace asistované smrti vedla k tomu, že tato procedura bude na umírajících vynucována proti jejich nejlepšímu zájmu (například za účelem urychlení pozůstalostního řízení). Tedy že umírající by mohli být ve svém oslabeném, zranitelném stavu vmanipulováni do toho souhlasit s asistovanou smrtí, třebaže objektivně existují důvody, proč by ji absolvovat neměli či v jiném stavu myslí ani nechtěli. Pratchett argumentaci označuje za strašáka a napadá ji skutečností, že v žádném státě, ve kterém je asistovaná smrt legálně uplatňována, nedošlo k žádnému evidovanému případu takového nátlaku a nikdy nebylo šetřeno ani žádné podezření na takový nátlak. Uplatnění procedury asistované smrti vyžaduje přísný dohled ze strany legislativy státu, který pravděpodobnost vynucené eutanázie minimalizuje, i kdyby snad něco takového, jako „vynucená eutanázie“ skutečně existovalo. Moc vynutit souhlas k eutanázii proti vůli pacienta je podle Pratchetta stejně nesmyslné přisuzovat i lékařům, kteří samotní mají (z pozůstalých) nejvíce co ztratit riskováním, že procedura asistované smrti byla aplikována neprávem.

Nejelegantněji se Pratchett vyrovnává s tzv. Božím argumentem proti asistované smrti, v samotném závěru své přednášky několika lakonickými větami. Podle této argumentace je nepřijatelné rozhodnout o konci vlastního života, protože život je posvátný a je mimo kompetenci smrtelných lidí pokoušet se jej svévolně ukončit. Pratchett jednoduše podotýká, že tento argument má sílu, pouze pokud člověk věří v Boha, což on nečiní (což je jeho eufemismus pro tvrzení, že argument je platný pouze tehdy, pokud Bůh existuje, o čemž Pratchett není přesvědčen).

Žádný smysluplný důvod, proč by mu mělo být upíráno právo zemřít, tedy Terry Pratchett neidentifikoval. Jeho přednáška je tak výtkou britské vládě, která mu bezdůvodně maří jeho přání udělat to, co chce – tedy na verandě vlastního domu vypít za lékařského dohledu směs brandy a silných analgetik a poslouchaje Thomase Tallise na svém iPhone si podat ruku se Smrtěm.

Na Pratchettově přednášce shledávám zajímavými především dvě věci – obě se týkají pojetí asistované smrti a eutanázie jako něčeho, na co má člověk právo.

K první úvaze provokuje Pratchettova zásadní neochota mluvit o dobrovolné terminaci za lékařského dohledu jako o asistované sebevraždě (pročež úkon nazývá asistovanou smrtí). Zdůvodňuje to svojí novinářskou zkušeností – jako novinář se s případy sebevraždy setkával často, přičemž sebevrah byl vždy pojímán jako někdo, kdo se k sebezabití uchýlil, protože stav jeho mysli byl narušený. Terry Pratchett ovšem zdůrazňuje, že on chce ukončit svůj život

právě proto, že jeho mysl je vyrovnaná. Jeho rozhodnutí je racionální, stoické a pragmatické. Z tohoto důvodu odmítá mluvit o proceduře, za jejíž oprávněnost bojuje, jako o asistované sebevraždě, a mluví místo toho o asistované smrti.

V jádru tohoto pojmového rozlišení však, zdá se, nestojí nic víc, než jen obava – a možná i trochu vztek nad tím –, že bude jeho rozhodnutí považováno za iracionální, učiněné ze strachu, ve vyšinutém stavu vyšinutým člověkem. Proto se raději Pratchett vzdává slova „sebevražda“. Pokud mu ovšem tento pojmový rozdíl přijde natolik důležitý, že jej ve svém projevu důsledně dodržuje, vzdává se tím ještě něčeho dalšího – a totiž připuštění, že nějaký sebevrah by snad mohl rozhodnout o ukončení svého života racionálně. Tedy že by mohl též učinit racionální, pragmatické a stoické rozhodnutí, ovšem aniž by byl smrtelně nemocný. To je zvláštní, protože stranou kategorického rozhodnutí, že sebevražda jako taková je iracionální, v Pratchettově přednášce nenacházíme nic, co by ji odmítalo, naopak většina jeho argumentace ve prospěch asistované smrti by se dala snadno reformulovat jako argumentace ve prospěch sebevraždy. Tedy právo na smrt by se v Pratchettově pojetí dalo rozšířit i na právo na smrt sebevraždou. Jádro Pratchettova vyvracení argumentů proti legalizaci asistované smrti by mohlo dobře posloužit i proti podobně vystavěným argumentům proti tolerování sebevraždy: Jako v případě jeho odpovědi na Care or Killing Argument, člověk může mít dobré důvody chtít zabít sám sebe, třebaže fyzicky netrpí a je o něj postaráno (uvažme například samuraje páchajícího seppuku, aby uhájil čest svého pána).

V případě argumentu z vynucené eutanázie (reformulujme tedy na „vynucenou sebevraždu“), není tak jednoznačné doložit, zda opravdu žádný sebevrah nebyl ke svému závěrečnému činu vmanipulován či donucen někým dalším. Ovšem jádro Pratchettovy argumentace je stále platné – uznání práva na sebevraždu neotevřít dveře možnosti, že lidé budou jen kvůli svému právu náhle více nuceni jej využívat. Zamezení této variantě je věcí jiných mechanismů, než práva na smrt samotného.

A samozřejmě – v nezměněné formě platí, že sebevraždu z důvodu posvátnosti života spáchat nemůžeme jen tehdy, pokud je život opravdu posvátný.

Hájit právo na sebevraždu má ovšem smysl pouze tehdy, pokud ho někdo zpochybňuje. Je ale sebevražda něco, co člověk udělat nesmí? Ve Velké Británii není pokus o sebevraždu chápán jako trestný čin od roku 1961 a obdobně ani zákonodárství České republiky nepovažuje sebevraždu za trestnou. Co není zákonem zakázáno, je zákonem povoleno, tedy člověk by právo na smrt sebevraždou mít měl.

Praxe je ovšem odlišná – nezdařený pokus o sebevraždu je dostatečným důvodem podrobit sebevraha odbornému vyšetření, či jej přímo internovat v psychiatrickém zařízení. Tento přístup se shoduje s přístupem, který svým důsledným pojmovým rozlišováním nepřímo připouští i Pratchett – sebevrah nemůže učinit své rozhodnutí vzít si život racionálně, jeho stav mysli je pokřivený a sebevrah je nesvéprávný. Každý zájemce o sebevraždu by se ovšem tímto přístupem mohl cítit uražený ze stejných důvodů jako Pratchett a argumentovat stejnými slovy: Pokud neexistuje důvod, proč bych právo na smrt mít neměl, pak platí, že ho mám a upírat mi ho není správné.

Druhá zajímavá věc na Pratchettově výpovědi souvisí s jím navrhovaným kontrolním mechanismem, který by dohlížel na to, aby právo na smrt bylo uplatňováno správně. Pratchett připouští, že s implementací praxe asistované smrti mohou být problémy, zejména legislativní (je třeba chránit umírajícího pacienta, ale též doktora, který asistovanou smrt poskytuje). Existuje-li právo na smrt, jako každé právo musí být hájeno a garantováno státem. Směrnice, které v roce 2009 vydala britská vláda k tématu asistované smrti, se k tomu účelu ukázaly být neefektivními, Pratchett proto navrhuje jiný druh přístupu. Namísto toho, aby výkon asistované smrti byl v rukou lékaře, který by situaci posoudil a doufal, že postupuje podle zákona, by každý případ asistované smrti měl být posuzován speciálně zřízeným tribunálem odborníků.

Pratchett nemá konkrétní představu o tom, jak by tento tribunál měl být zařízen, ale navrhuje, aby v něm kromě lékařů zasedali i právníci specializovaní na rodinné vztahy. Zajímavější jsou další požadavky, které na tento tribunál klade. Každý člen tribunálu by měl být přinejmenším 45 let starý, protože – podle Pratchetta – teprve v tomto věku lze připisovat člověku moudrost, která je k dobrému rozhodnutí ohledně uskutečnění asistované smrti nezbytná. Moudrostí se v tomto kontextu míní především schopnost posoudit, zda se člověk domáhá smrti z rozumných důvodů a nikoliv z důvodů triviálních, pomíjivých, či zveličených momentální nouzí.

Je zřejmé, že schopnosti takového úsudku člověk nenabude nutně jen tím, že je právník nebo lékař a, nehledě na Pratchettův apel, není přesvědčivé, že by ji získal jen proto, že je nějak starý. Ve spojitosti s moudrostí se však nabízí jiná skupina odborníků, cvičená v tom posuzovat sílu důvodů a váhu argumentů. Mohli by to být filosofové, konkrétně morální filosofové se zaměřením na aplikovanou etiku. Eutanázie a asistovaná smrt jsou diskutovanými morálními tématy, ve filosofii stále živými, ačkoliv lze položit oprávněnou otázku, nakolik je to ještě diskuze smysluplná, originální či skutečně filosofická. Pokud však filosofové trvají na tom, že otázka dobrovolného odchodu ze života je téma, kterému by se měli věnovat, snad by bylo téměř pokrytecké nechat výzvu Terryho Pratchetta nepovšimnutou. Jeho myšlenka „tribunálů asistované smrti“ poskytuje jakýsi prostor pro zúročení celého filosofického úsilí ve věci eutanázie.

Terry Pratchett je jedním z nejvlivnějších zastánců dobrovolného odchodu ze života z lékařského dohledu. Jeho vliv je dán samozřejmě do značné míry jeho popularitou, brilantní výmluvností a též jeho bohatstvím, ovšem mimo jiné i tím, že racionálně vyhodnocuje argumenty svých odpůrců a korektně vystavuje argumentaci vlastní. Nehledě na osobitě literární styl jeho vyjádření jej tedy lze považovat za rovnocenného partnera v diskuzi o asistované smrti. Filosofové, včetně těch, kteří téma eutanázie považují již za vyčpělé, v něm mohou hledat inspiraci přinejmenším v diskuzi o statutu „práva na smrt“, a to včetně práva na sebevraždu bez lékařského dohledu z jiného důvodu, než je terminální onemocnění. Taktéž je inspirativní v souvislosti s Pratchettovou přednáškou uvažovat nad tím, jakým způsobem se etikové mohou angažovat při ustanovování společenské a legislativní praxe v případech rozhodování o tom, zda a za jakých okolností by mělo být umožněno nechat trpícího, ať si v poklidu podá ruku se Smrtěm.

Literatura

PRATCHETT, T. „Shaking Hands with Death“. In *Richard Dimbleby Lecture 2010*. Royal College of Physicians, London. 2010. Lecture.

Michal Stránský

KFI FF MU Brno

stransky@mail.muni.cz